

HRVATSKI BIRAČI: 30 GODINA POLITIČKOG PONAŠANJA I MIŠLJENJA

Kosta Bovan, Daniela Širinić i Višeslav Raos (ur.),
Fakultet političkih znanosti – Biblioteka *Političke analize*, Zagreb, 2024., 355 str.

Tomas Kurbanović <https://orcid.org/0009-0005-2945-6508>

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu
E-mail: tomas.kurbanovic@studenti.fpzg.hr

Recenzija knjige
Zaprimljeno: 27. 9. 2024.
Prihvaćeno: 1. 10. 2024.

2024. prva je godina u povijesti hrvatske demokracije kojoj možemo pripisati etiketu "superizborne" godine. Održavanje triju izbora različite političke naravi i značajnosti – parlamentarnih, europarlamentarnih i predsjedničkih – u vremenskom okviru užem od devet mjeseci donosi dosad neistražene izazove za aktere u hrvatskoj političkoj areni i akademskoj zajednici, ali i za same birače. Političku dinamičnost trenutka ilustrira jaz između najviše izlaznosti na parlamentarne i najniže izlaznosti na europarlamentarne izbore u posljednjih deset godina. Preklapanja kampanja, brza izmjena dnevnopolitičkih tema i potresi u nacionalno relevantnim strankama uvelike oblikuju izbornu motivaciju i političku percepciju birača. Zbornik *Hrvatski birači: 30 godina političkog ponašanja i mišljenja* predstavlja dugoočekivanu sintezu znanstvenih uvida o tome kako su se hrvatski građani kretali kroz prva tri desetljeća demokratskih procesa, pokušavajući pritom uvesti red u kakofoniju politoloških, medijskih i laičkih teza koje preplavljaju javni diskurs u vremenima stiješnjenog izbornog ciklusa. Urednici Kosta Bovan, Daniela Širinić i Višeslav Raos odlučili su preuzeti odgovornu zadaću nastavka tradicije prikupljanja i tumačenja nalaza o biračkom ponašanju koju su na Fakultetu političkih znanosti 1990-ih započeli Ivan Grdešić, Ivan Šiber, Mirjana Kasapović i Nenad Zakošek. Od prijašnjih se izdanja posvećenima institucijama, akterima i procesima hrvatske politike zbornik, osim fokusom na hrvatsku politiku iz perspektive birača, primarno razlikuje duljinom perioda u kojem su vršena longitudinalna promatranja (1990. – 2020.), ali i činjenicom da su svi članci nastali na temelju statističke baze u kojoj su urednici objedinili podatke iz jedanaest predizbornih i postizbornih anketa *Hrvatskih izbornih studija*.

Urednici u Uvodu deklariraju da je cilj zbornika analiza hrvatske politike iz perspektive birača te transparentno izlažu većinu metodoloških temelja i ograničenja istraživanja. Iako poglavlja nemaju zajednički teorijski nazivnik, izdanje je epistemički i metodološki konzistentno. Slijedeći neopozitivistički obrazac karakterističan za ovu vrstu politoloških studija, autori poglavlja prvo izlažu teorijsko-konceptualni okvir i pregled rezultata dosadašnjih empirijskih istraživanja u Hrvatskoj, zatim slijede pregled trendova kroz izborne cikluse i inferencijalna statistička analiza, a na koncu dolazi više ili manje inspirativna interpretacija nalaza (str. 17). Dio autora o nalazima raspravlja pretežito u hermetičnim okvirima samih poglavlja, a dio odvažnijih autora koristi politološku erudiciju kako bi ponudili potencijalna objašnjenja koja se oslanjaju na širi sociopolitički kontekst izbornih ciklusa, sažeto prikazan u uvodu zbornika. Urednici više od toga ne obećavaju, tj. ističu da "zbornik ne predstavlja sustavnu sociološku analizu hrvatskog društva niti politološku anali-

zu tranzicije i transformacije hrvatskog političkog sustava" (str. 10). Ambicioznost izdanja očituje se u opsegu pokrivenih tema – ono sadrži dvanaest poglavlja u kojima se pokušava maksimizirati potencijal anketnih čestica tako da se protegnu na što širi raspon politoloških koncepata, uz minimalna preklapanja između koncepata. Dodanu vrijednost projekta nesumnjivo predstavlja već spomenuta kreacija javno dostupne statističke baze, što je bio radno intenzivan pothvat ako se u obzir uzme nekonzistentnost anketnih pitanja kroz godine. Bovan, Širinić i Raos odlučili su u bazu uvrstiti čestice koje su korištene u najmanje tri vremenske točke, a podaci su rekodirani u međusobno usporedive ljestvice.

U prvom poglavlju *Izborna participacija* Daniela Širinić i Danijela Dolenc konstatiraju da će "prosječan građanin Hrvatske od punoljetnosti pa do kraja života imati priliku ubaciti birački listić u kutiju više od 55 puta" (str. 29) i da su trendovi izlaznosti na izbore zabrinjavajući, ali izborna participacija i apstinencija bili su predmet tek triju prethodnih studija. Autorice iz mikroanalitičke perspektive analiziraju prediktore izlaznosti na izbore, pokušavajući povezati rezultate s teorijskim modelima izborne participacije. Zaključuju da u odnosu na najstariju kohortu birača sve ostale dobne skupine imaju manju sklonost glasovanju, pri čemu je vjerojatnost izborne apstinencije najprisutnija među mladima. Visoko obrazovanje je također pozitivan prediktor izborne participacije, no manje stabilan nego dob, stranačka identifikacija i interes za politiku. Suprotno popularnom mišljenju, opovrgnuta je teza da su birači desne orijentacije skloniji izlaziti na izbore. Sociopsihološki model pokazuje naj snažniju eksplanatornu moć, što je u skladu s nalazima iz posljednjeg poglavlja o biračkom ponašanju. Vjerodostojnost rezultata donekle je ograničena činjenicom da ispitani u anketama tendiraju prijavljivati neopravdano visoke stope prethodne i namjeravane izlaznosti, no ovo je poglavlje vrijedan pionirski korak u istraživanju izraženih nejednakosti u participaciji.

Polazeći od pretpostavke da je politička informiranost građana i političara važan pokazatelj kvalitete demokracije i preduvjet za donošenje prosvijećenih odluka, Berto Šalaj i Kosta Bovan u poglavlju *Političko znanje* bave se još jednom znanstveno zanemarenom temom – razinama deklarativnog (činjeničnog) političkog znanja hrvatskih građana. Dosad je empirijski dokazano da srednjoškolci pokazuju poražavajuće razine znanja o politici, a autori dokazuju da trendovi u općoj populaciji nisu optimističniji. Od 2012. do 2020. godine prosjek točno pruženih odgovora na (sadržajno elementarna) anketna pitanja pao je s 58% na 27%, tj. na razinu koja bi bila dosegnuta i nasumičnim odabirom odgovora. Regresijski modeli objašnjavaju premali udio varijance kako bi se decidirano govorilo o prediktorima političkog znanja, no ipak se može zaključiti da "muškarci, osobe srednje dobi, visoko obrazovani te članovi političkih stranaka konzistentno imaju više razine političkog znanja" (str. 68). Ograničenja poglavlja su mali broj anketnih čestica, njihova nekonzistentnost kroz godine i diskutabilna relevantnost, kao i jednodimenzionalnost istraživanja političkog znanja bez uvida u političku sofisticiranost. Ipak, rezultati pružaju snažan temelj za preispitivanje obrazovnih politika, ali i pristupa medija u izvješćavanju o političkim zbivanjima.

Kosta Bovan u poglavlju *Povjerenje* promatra razine generaliziranog socijalnog povjerenja (povjerenja u ljude općenito) i institucionalnog povjerenja (povjerenja u institucije i političko-državne aktere) od 1999. do 2020. godine. Sukladno nalazima iz bogatog korpusa prethodnih istraživanja, hrvatski građani pokazuju komparativno niske razine povjerenja koje "nadalaze zdravi demokratski skepticizam" i "ukazuju [u] na određeni neuspjeh liberalno-demokratskih procesa i institucija, krizu

predstavništva, ali i probleme s javnom sferom" (str. 91). Razina socijalnog povjerenja rasla je od 2003. do 2018. godine (s 10% na 29%), no ponovno je pala na skromnih 11% u 2020. godini, pri čemu za nju nije identificiran niti jedan robustan prediktor osim razine institucionalnog povjerenja. Opovrgnuta je hipoteza da će tzv. društveni pobjednici, građani višeg socioekonomskog statusa, biti povjerljiviji. Razine institucionalnog povjerenja također su niske i uočava se trend opadanja od 2003. godine, uz tradicionalnu iznimku vojske i policije. Ovdje su značajni pozitivni prediktori zadovoljstvo ekonomskim stanjem države (ne i individualnim ekonomskim stanjem), više razine podrške demokraciji, socijalnog povjerenja, zainteresiranosti za politiku, kao i članstvo u stranci. Supstancijalno besadržajni rezultati regresijskih modela za socijalno povjerenje ukazuju na potrebu kreiranja novih anketnih pitanja, a korupcija i ponašanje političkih elita predloženi su kao potencijalna objašnjenja niskih razina povjerenja.

Poglavlje Gorana Čulara i Berta Šalaja *Politička potpora* efektivno zaokružuje tematski blok koji donosi najtmurnije ocjene stanja hrvatskog društva i demokracije. Autori se oslanjaju na konceptualni okvir Davida Eastona i Pippe Norris kako bi ispitali povezanost između difuzne (normativne) i specifične podrške demokraciji. Na temelju pitanja o (ne)poželjnosti jakih vođa zaključuju da od 1999. godine nije došlo do očekivanog porasta difuzne podrške demokraciji, te da ona pretežito fluktuirala između 50 i 60 posto. U cijelom je promatranom razdoblju više građana nezadovoljno funkcioniranjem demokracije nego što pruža praktičnu potporu istoj, s naglašenim negativnim trendovima od 2016. do 2020. godine. Stoga je nakon 2015. godine proširen demokratski jaz, a "kritični demokrati" ne čine više dominantnu skupinu građana ... dok 'nezadovoljni autokrati' čine četvrtinu biračkog tijela i jasnije se politički pozicioniraju" (str. 118). 2020. godine još nije profilirana stranka ili vrsta stranke koja dominantno privlači građane nezadovoljne stanjem demokracije ili demokracijom općenito, no poglavlje u cjelini upozorava na fragilnost demokratskog poretka i njegovu potencijalnu dekonsolidaciju. Zbog značajnih implikacija ovih nalaza za budućnost hrvatskog političkog sustava, daljnja istraživanja mogla bi počivati na anketnim upitnicima koji podršku demokraciji mjere putem više od dvaju pitanja.

Teorijski i metodološki robusno poglavlje *Autoritarnost* Višeslav Raos i Nenad Zakošek otvaraju udžbeničkim razmatranjima o povijesti koncepta autoritarnosti (s fokusom na F-skalu T. W. Adorna i suradnika, čijih je sedam čestica korišteno u prvoj predizbornoj anketi) i popratnim empirijskim studijama. Budući da su u Jugoslaviji i Hrvatskoj provedena istraživanja koja su istaknula brojne prediktore autoritarnosti, autori se fokusiraju na ispitivanja utjecaja dobi (efekta životnog ciklusa) i generacijske pripadnosti. Za potrebe APC (eng. *age-period-cohort*) regresijskog modela kreiraju prvu od tri predložene klasifikacije političkih generacija u zborniku; prema razdobljima socijalizacije dijele ispitanike u predsocijalističku, ranu i kasnu socijalističku, te postsocijalističku generaciju. Rezultati pokazuju da starenje nije povezano s porastom stupnja autoritarnosti, no i da je svaka generacija manje autoritarna u usporedbi s prethodnom – autoritarnost je najslabije izražena kod ispitanika iz kasne socijalističke i postsocijalističke generacije. Ovi su nalazi suprotni nalazima sličnih recentnih istraživanja, zbog čega treba naglasiti da modeli objašnjavaju skromnih 15% varijance i da su potrebna dodatna istraživanja za verifikaciju predstavljenih zaključaka, čega su svjesni i autori. Pozitivni i očekivani prediktori autoritarnosti su negativan stav prema pobačaju, religioznost, desna orijentacija i život u područjima pogođenima Domovinskim ratom.

U metodološki manjkavijem poglavlju *Socijalna distanca* Vedrana Baričević i Vatroslav Jelovica analiziraju promjene stavova većinske populacije (Hrvata) prema etničkim manjinama od 1990. godine. Nekonzistentno korištenje Bogardusove skale u anketama otežava longitudinalna istraživanja i prezentaciju nalaza, no autori pokazuju da se socijalna distanca prema Albancima, Bošnjacima, Romima, Slovencima i Srbima smanjivala tijekom godina, uz povremena manja odstupanja od trenda (npr. za vrijeme migrantske krize 2015. godine). Trendovi se tumače kao rezultat političke liberalizacije, koja je, nakon provođenja etnifikacijskih politika 1990-ih, postala ključni uvjet za pristupanje Europskoj uniji i osiguranje stabilnosti parlamentarnih većina. Iako distanca ni prema jednoj skupini nije zanemariva, najizraženija je prema muslimanima i Romima. Prema podacima iz 2020. godine, "ukupno 70 posto ispitanih ne pristaje ni na što više od privremenog boravka [bliskoistočnih muslimana] u Hrvatskoj" (str. 167). Poglavlje naglašava važnost uključivanja migrantskih skupina iz jugoistočne Azije u nove anketne upitnike, a dijelu čitatelja zanimljiva bi mogla biti razmatranja o navodnoj kulturnoj neutralnosti stupnjeva u Bogardusovoj skali.¹

Nebojša Blanuša u poglavlju *Teorije zavjera* izlazi iz epistemičkog okvira ostatka zbornika. U baroknom narativnom tonu nesvojstvenom za kvantitativne analize, autor kritički preispituje srednjostrujaške načine konceptualizacije teorija zavjera. Zalaže se za minimalističku definiciju (teorija o postojanju zavjere) koja ne pretpostavlja neistinitost teorije, te se protivi apriornom diskreditiranju ili patologiziranju zagovornika iste. Blanuša nudi okvire za promatranje teorija zavjere kao relevantnog političkog fenomena, tj. kao interpretacijskih ključeva za tumačenje političke zbilje, a donosi i distinkciju između opravdanih i neopravdanih teorija zavjere. U empirijskom dijelu poglavlja ustanovljeno je da tri teorije zavjere imaju konzistentnu potporu više od polovice hrvatskih građana, zbog čega se mogu smatrati političkim truizmima. Prva je "interpretacija da su srpski intelektualci i političari u suradnji s tadašnjom JNA započeli ratove u Hrvatskoj i BiH kako bi ostvarili ideju Velike Srbije", druga "da su pretvorba i privatizacija velikim dijelom rezultat sprege mafije i državnih struktura" i treća "da su neke Velike sile tijekom agresije na Hrvatsku namjerno potkopavale njeno osamostaljenje kako bi održali Jugoslaviju" (str. 183). Analizirano je i vjerovanje u teoriju zavjere da su Tuđman i Milošević u Karađorđevu dogovorili podjelu BiH.

Bartul Vuksan-Ćusa i Stevo Đurašković u poglavlju *Odnos prema povijesnim ličnostima* zanimaju se za povijesnu svijest hrvatskih građana; ona je relevantna jer služi kao spona između minulih političkih vremena i ličnosti te aktualnog doživljaja politike i društva. Od 2003. do 2018. godine evaluacije Radića i Starčevića kontinuirano su najpozitivnije, iako su u blagom padu. Zbog visoke korelacije između njihovih vrednovanja, autori sugeriraju da su kanonizirani kao oci domovine, a potencijalno će im se pridružiti i Tuđman, kod kojeg nema nikakvih promjena u evaluaciji u promatranom razdoblju. Evaluacija Tita linearno opada, dok Pavelić uz povremene oscilacije ostaje najnegativnija povijesna ličnost. Za potrebe poglavlja razvijena je originalna kategorizacija političkih generacija (socijalističke progresije, socijalističke stagnacije, kasna socijalistička, Tuđmanova i demokratska). Sve generacije konzistentno vrednuju Tuđmana. Mlađe generacije negativnije vrednuju Tita, potencijalno zato što nisu socijalizirane u njegovo doba. Obrnuto, sve pozi-

¹ Rezultati ukazuju na to da ispitanici iskazuju veći stupanj prihvaćanja manjinskih skupina u ulozu prijatelja nego susjeda, što otvara prostor za diskusije o prirodi i manifestacijama predrasuda u Hrvatskoj.

tivnije vrednuju Pavelićevu ostavštinu, što navodi autore da propituju svrhovitost Tuđmanovog koncepta nacionalne pomirbe. Regija ispitanika služi kao relevantan prediktor odnosa prema ličnostima, žene negativnije od muškaraca procjenjuju sve osim Tita, dok je kod religioznih ispitanika situacija obrnuta. Iako u njemu ne ispituju odnos prema povijesnim zbivanjima i režimima, Vuksan-Čusa i Đurašković ovim poglavljem polažu temelj za nekoliko intrigantnih hipoteza o povijesnoj svijesti građana.

Marko Grdešić u poglavlju *Ekonomski stavovi* prihvatio se nimalo zahvalnog zadatka izvlačenja zaključaka o tome kako građani doživljavaju političku ekonomiju. U hrvatskoj je politologiji opće mjesto da ekonomski stavovi ne determiniraju biračko ponašanje, zbog čega su pripadajuća pitanja u anketama nekonzistentna i/ili neadekvatno formulirana. Autor na temelju deskriptivne statistike pokazuje da u Hrvatskoj postoje kontinuirano visoka opozicija politikama štednje, te potpora socijalnoj zaštiti od tržišnih rizika, regulaciji banaka, radničkom osnaživanju, progresivnom oporezivanju i sl. Od 1999. do 2016. godine zabilježen je značajan pad normativne potpore privatizaciji (specifična potpora nije mjerena, ali može se naslutiti), dok potpora uvođenju poreza na nekretnine varira od 2007. do 2020. godine. Iako nije neopravdano izvršiti generalizaciju i reći da hrvatski građani imaju intervencionističke i lijeve ekonomske stavove, oni su "relativno nekoherentni, nisu sustavno promišljeni te ne čine jasne ideološki organizirane pakete" (str. 245). Ne postoji prediktor koji je povezan s više ekonomskih stavova. Grdešić predlaže preformulaciju dijela nejasnih anketnih pitanja i uvrštavanje pitanja koja doprinose raspravama o egalitarnom sindromu ili klasnoj strukturi.

Višeslav Raos novi doprinos zborniku daje poglavljem *Ideološka samoidentifikacija* u kojem uvodno problematizira sofisticiranost podjela birača na lijeve i desne, te invarijantnost mjerenja u različitim sustavima političke kulture. Deskriptivna statistika pokazuje da u 30 godina u Hrvatskoj nije došlo do agregatnih pomaka na ljestvici lijevo-desno (prosječan prosjek na ljestvici je oko 5,5), kao ni pri samoidentificiranju s demokršćanstvom i socijaldemokracijom (višegodišnji prosjek je oko 30% za oba svjetonazora). Utvrđen je "stanoviti rast ideološke polarizacije, odnosno povećanja razlika između prosječne pozicije demokršćana i socijaldemokrata" (str. 261). Regresijski modeli opovrgavaju tezu o utjecaju starenja i generacijske pripadnosti na lijevo-desnu samoidentifikaciju, no pokazuju da će se stariji građani (efekt životnog ciklusa) i pripadnici tzv. europske generacije (rođeni poslije 1990. godine) izglednije identificirati s demokršćanstvom nego sa socijaldemokracijom. Prediktori pokazuju da religiozniji i manje obrazovani muški ispitanici iz područja pogođenih Domovinskim ratom te protivnici pobačaja imaju najveću vjerojatnost pozicioniranja desno na ljestvici. Poglavlje u cjelini efikasno sumira i potvrđuje većinu popularnih pretpostavki o samoidentifikaciji hrvatskih građana. Jedino odstupanje od široko rasprostranjenih uvjerenja predstavlja nalaz o nepostojećem utjecaju starenja na lijevo-desno pozicioniranje.

Najslojevitije poglavlje zbornika je *Stranačka identifikacija* Čulara, Bovana i Širinić. Otvaraju ga opširnim pregledom mišigenskog modela stranačke identifikacije jer nastoje ispitati može li model putovati u hrvatski kontekst i pritom zadržati eksplanatornu moć. Najširi nalaz jest da se identifikacija s nekom od stranaka gotovo prepolovila od 1995. do 2015. godine i potom stabilizirala na 30-ak posto. Niz specifičnijih nalaza, npr. o fluktuaciji identifikacije (te opsega i učinka iste) s HDZ-om, SDP-om i trećim strankama, nakon sofisticiranih raslojavanja sažeto je predstavljen u tipologiji hrvatskih stranaka s obzirom na aspekte stranačke iden-

tifikacije.² Autori tvrde da će se stariji građani izglednije stranački identificirati, kao i oni zainteresiraniji za politiku (što potencijalno "ukazuje na to kako zainteresiranost za politiku za hrvatske građane znači ujedno promatranje i razumijevanje politike kroz svijet političkih stranaka", str. 295). Identifikacija previđa i veću stabilnost glasanja, iako je metodološki nepoželjno povezana s glasom (raste i pada kako stranke pobjeđuju i gube na izborima). Poglavlje navodi na zaključak da nije moguće preslikati sve važne pretpostavke mišigenskog modela izvan SAD-a, no koncept stranačke identifikacije *per se* omogućuje izvlačenje iznimno relevantnih zaključaka o biračkom ponašanju, razvoju stranačkog sustava i (ne)uspješnosti stranaka u Hrvatskoj.

U posljednjem poglavlju *Biračko ponašanje* urednici uokviruju zbornik analizirajući prediktore biračkog ponašanja od 1990. do 2020. godine. Predstavljaju teorijske modele biračkog ponašanja i sintetiziraju dosadašnje uvide hrvatskih politologa o tom fenomenu, a zatim ih putem jedanaest regresijskih modela provjeravaju i nadopunjuju. Opširna izlaganja rezultata dovode do zaključka da ekonomskoracionalni i kognitivno-informacijski model biračkog ponašanja u Hrvatskoj nemaju nikakvu moć predikcije, ali zato imaju sociološki i sociopsihološki model. "U većini izbornih ciklusa birači HDZ-a se, u odnosu na trenutne druge dvije najjače političke opcije, određuju desnije, imaju negativniji stav prema pobačaju, zadovoljniji su stanjem demokracije u Hrvatskoj, u većoj su mjeri spremni iskazati bliskost stranci" te su "religiozniji, rjeđe iskazuju antifašističko obiteljsko naslijeđe i češće imaju negativniji stav prema Titu" (str. 329). Ovi rezultati nisu iznenađujući, a urednici poentiraju da je riječ "o stabilnim karakteristikama koje se naslanjaju na dublje društvene rascjepa te na specifične povijesne okolnosti izgradnje demokracije u Hrvatskoj" (str. 329). Dakle, u Hrvatskoj su biračima važne društvene grupe i političke stranke s kojima se identificiraju, te neekonomske vrijednosti.

Zbornik *Hrvatski birači: 30 godina političkog ponašanja i mišljenja* u cjelini nedvojbeno predstavlja koristan doprinos hrvatskoj politologiji. Bovan, Širinić i Raos odgovorno su pristupili uredničkoj ulozi, osiguravši izdanju poprilično konzistentnu analitičku kvalitetu. Sistematični uvod i pogovor suvereno usmjeravaju čitatelje pružajući im relevantne informacije, a poglavlja su ujednačena formom i tonom. Tome je zasigurno pridonijela činjenica da su urednici također (su)autori u sedam od dvanaest poglavlja. Zbornik ispunjava nekoliko funkcija. Ponajprije, može poslužiti kao referentna točka za znanstveno legitimirane rasprave o tome kako hrvatski građani doživljavaju dio aspekata demokratske politike, te kako se posljedično ponašaju. Ovime je ispunjena ključna namjera zbornika. Iako poglavlja ne pružaju revolucionarne zaključke koji će transformirati način na koji razmišljamo o hrvatskim biračima, nije naodmet u akademskoj literaturi pohraniti kvantitativnu potporu za teze koje se nerijetko aksiomatski koriste u javnom diskursu. Dio "zdravorazumskih" teza doveden je u pitanje izostankom očekivane statističke značajnosti prediktora, što ukazuje na potrebu dodatnih istraživanja pojedinih fenomena.

Iz tog razloga zbornik zadovoljava i funkciju orijentira za postavljanje budućih anketnih istraživanja. Autori su nerijetko u poglavljima isticali slabosti formulacije dijela anketnih pitanja ili izostanak kontinuiteta u njihovom korištenju. Istraživači na Fakultetu političkih znanosti pokušavaju istražiti preširok spektar tema kako

² Budući da je HDZ jedina stranka koja pokazuje kontinuirano jak učinak i velik opseg stranačke identifikacije, autori se osvrću na specifičnu povijest njezinog nastanka i institucionalizacije, naglašavaju simboličku i identitetsku važnost HDZ-a za njegove birače, te time objašnjavaju njegovu otpornost i adaptabilnost (str. 293).

bi sve bile obuhvaćene jednosatnim anketnim upitnikom, no to ne umanjuje ne-održivost činjenice da se neki važni politički fenomeni opažaju putem vrlo skromnog broja čestica, ako se uopće opažaju. Kakav utjecaj percepcija korupcije ima na institucionalno povjerenje? Što motivira birače da (ne) izidu na izbore i zašto su oni sve nezadovoljniji funkcioniranjem hrvatske demokracije? Evidentne rupe u politološkoj literaturi mogu se popuniti uvrštavanjem novih pitanja koje autori poglavlja implicitno ili eksplicitno otvaraju, a za to potreban prostor u anketi moguće je stvoriti redukcijom dijela čestica koje su se prilikom kreacije zbornika pokazale analitički irelevantnima ili nerazumljivima za ispitanike. Preostaje nada da će publikacija zbornika rezultirati promišljenim ažuriranjem anketnog upitnika već u ovom izbornom ciklusu, što je Bovan i najavio u podkastu Hrvatskog politološkog društva (Bovan, 2024).

Treću funkciju zbornika urednici u Uvodu primjereno nazivaju propedeutičkom. Naime, teorijski okviri poglavlja mogu poslužiti kao udžbenički tekstovi za studente svih razina studija politologije. Oni pregledno iznose radove klasika struke i učestalo korištene teorijske modele, kompiliraju nalaze mnogih empirijskih studija provedenih u Hrvatskoj, povremeno upućuju na međunarodna istraživanja u koja je Hrvatska uključena, a spominju se i pojmovi specifični za hrvatsku politologiju (npr. crvena i crna Hrvatska, egalitarni sindrom, nacionalna pomirba). Zbornik može biti koristan i iz metodološke perspektive jer u njemu autori predlažu klasifikacije generacija, koriste specifične vrste regresijskih modela i općenito demonstriraju vještinu u pripremi statističkih analiza.

Moja kritika ovog izdanja jest dvojaka. Prvo, prilikom čitanja teško je ne osjetiti frustraciju zbog činjenice da su posljednji podaci na kojima su provedene analize prikupljeni 2020. godine. Hrvatski se politički prostor od tada do danas osjetno transformirao. Profilirale su se nove nacionalno relevantne stanke, porastao je stupanj ideološke polarizacije, ratovi i pandemija utjecali su na šire prioritete javnih politika i ekonomske aktivnosti, te je Hrvatska zbog radnih migracija po prvi put u povijesti postala useljenička zemlja, da spomenemo samo neke od promjena zbog kojih 2020. godina već pripada političkoj povijesti. Stoga se doima da ovaj zbornik dolazi ili s par godina zakašnjenja ili par godina prerano, tj. potencijalno je mogao biti izdan nakon provođenja ovogodišnje ankete.

Na kritiku o zastarjelosti može se reterirati tvrdnjom da su iz makroperspektive, tj. unatoč zamjetnom vremenskom odmaku, i dalje atraktivni zaključci da "naočigled velike društveno-političke promjene nisu rezultirale promjenama političkog ponašanja i mišljenja građana" ili da "u razdoblju od 30 godina nije došlo do sustavnog jačanja demokratske kulture građana, poboljšanja njihovog odnosa prema političkim predstavnicima, niti povećanja građanskih kompetencija" (str. 350). Dapače, takve generalizacije o hrvatskim biračima mogle bi ostati valjane još niz izbornih ciklusa – ako oni nisu značajno demokratski evoluirali u tri desetljeća, u dodatne četiri godine vjerojatno neće doći do izuzetnih pozitivnih iskoraka. Unatoč tome, u svim poglavljima, koja se fokusiraju na lokalizirane aspekte političke stvarnosti, osjeća se praznina zbog izostanka nalaza koji su izravno primjenjivi na aktualni politički kontekst. Je li Domovinski pokret privukao nezadovoljne autokrate? Kakav je aktualni sentiment javnosti oko poreza na nekretnine? Kako mladi reagiraju na radnike iz jugoistočne Azije? Ne znamo. Urednici donekle priznaju ovo ograničenje zalažući se za provođenje anketnih istraživanja na godišnjoj razini, za što su potrebna značajna financijska sredstva.

Druga je kritika općenitija i odnosi se na prirodu kvantitativnih istraživanja, koja su snažna u deskriptivnoj i donekle korisna u prediktivnoj dimenziji, ali se suočavaju s ozbiljnim izazovima u eksplanatornoj dimenziji. Poglavlja pružaju odgovore na to kakvi su hrvatski birači, ali ne i zašto su takvi. Njihove su motivacije skromno istražene, a afektivna dimenzija politike znanstveno je zanemarena. Nadalje, neopozitivistički okvir istraživanja uvjetuje prilagođavanje istraživačkih pitanja anketnim pitanjima, zbog čega se postavlja pitanje kada će se početi vršiti više empirijskih istraživanja koja nisu povezana s bazama *Hrvatskih izbornih studija*. Ovu liniju kritike ne bi bilo pošteno uputiti urednicima, koji i sami predlažu popratne panel-studije, već cijeloj hrvatskoj politološkoj zajednici i institucijama koje ju financiraju. No da zaključim – zbornik se može istovremeno promatrati kao sigurna polazišna točka novim generacijama politologa za proučavanje biračkog ponašanja i kao poticaj za kritičko preispitivanje načina na koji se to čini na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Literatura

Bovan, K. (2024). Epizoda #12: Hrvatski birači: 30 godina političkog ponašanja i mišljenja. *Politološki podcast*, 19. lipnja. Razgovor vodio Enes Kulenović. <https://analihpd.hr/en/epizoda-12-hrvatski-biraci-30-godina-politickog-ponasanja-i-misljenja/>